

מ ב א

החוקים שנתקבלו בעשור האחרון בשטח המשפט האזרחי, בצירוף חוק הנאמנות וחוק הביטוח שהצעותיהם עומדות כעת לדיון בוועדת החוקה חוק ומשפט של הכנסת, מכסים את רובם הגדול של דיני החוזים ודיני הקנינים. החוק המוצע בזה בא להשלים חקיקה ענפה זו על ידי מספר הוראות בשטח משפטי הקרוי במשפט האנגלי (ובפסיקה שהלכה בעקבותיו בארץ) "מעין חוזה" (quasi contract), במשפט העברי – "יורד לנכסי חברו", "עושה סחורה בפרתו של חברו" או "זה נהנה וזה לא חסר", במשפט של ארצות הברית – "השבה" restitution, ובקודקסים של יבשת אירופה – "התעשרות ללא עילה" או "התעשרות ללא הצדקה". סוגיה זו כוללת גם מה שידוע מן המשפט הרומי כ-negotiorum gestio.

אם כי הסוגיה מקיפה הלכות שונות ומשונות, ניתן להגיד באופן כללי שמרוכזים בה ההלכות של "ועשיית הישר והטוב" בין אדם לחברו, מקום שדיני החוזים, דיני הקנינים ודיני הנזיקין משאירים "שטחים מתים".

החוק המוצע מאמץ את גישת המשפט העברי בנקודות אחדות: הוא מזכה בהשבה את המשביו נכסי חברו; הוא מאמץ את העקרון של "זה נהנה וזה לא חסר" כשיקול לפטור את הנהנה מהשבה; והוא מזכה את המציל רכושו של חברו בשיפוי על הוצאותיו, במטרה לעודד פעולות הצלה.

החוק המוצע מאמץ בכותרתו את הניב התנכי של "עשיית עושר ולא במשפט", בעקבות מטבע לשון של ירמיהו (י"ו, י"א), שאימצו וחיידשו השופט ש"ז חשין ז"ל.

חלק חשוב מן ההלכות הכלולות במשפט האנגלי בדיני "מעין חוזה" אינן טעונות עוד הסדר תחיקתי, באשר הן כבר נקבעו בחוקים שנתקבלו בשנים האחרונות, וביניהם – סעיפי חוק החוזים (חלק כללי), תשל"ג–1973, בדבר חובת ההשבה כשחווה בטל מעיקרו או נתבטל בשל פגם בכריתתו ובדבר האיוון בין חייבים אחדים או בין נושים אחדים, והוראות חוק החוזים (תרופות בשל הפרת חוזה), תשל"א–1970, בדבר חובת ההשבה כשבטל חוזה בשל הפרתו. תקפן של הוראות אלה נשמר על פי סעיף 6(א) להצעה, אולם עדיין נשארות שאלות של חוסר איוון בין הצדדים אשר החוק המוצע בא לתת להן תשובה.

ההוראות העיקריות דנות בחובה הבסיסית להשיב למזכה זכיה שלא כדין, בזכות השיפוי של משלם חובו של אחר, ובזכות הפיצוי של המתנדב אשר פעל לשמירת חייו של הזולת, בריאותו, רכושו או כבודו. בהצעה זו מוסדרת הזכות להשבת הוצאותיו של המתנדב. אשר לנזיקין, קובע החוק את זכות הפיצוי בשל נזקי רכוש בלבד, בעוד שלפיצויים בשל נזקי גוף יזכה המתנדב לפי חוק הביטוח הלאומי (נוסח משולב), תשכ"ח–1968, כפי שתוקן בשנת תשל"ו.

חוק עשיית עושר ולא במשפט, תשל"ח-1978

1. (א) מי שזכה שלא כדין בנכס, בשירות או בטובת הנאה אחרת (להלן – הזוכה) חובת ההשבה שבאו לו מאדם אחר (להלן – המזכה), חייב להשיב למזכה את הזכיה, ואם השבה בעין בלתי אפשרית או בלתי סבירה – לשלם לו את שוויה.
(ב) אחת היא אם באה הזכיה מפעולת הזוכה, מפעולת המזכה או בדרך אחרת.
2. בית המשפט רשאי לפטור את הזוכה מחובת ההשבה לפי סעיף 1, כולה או מקצתה, אם ראה שהזכיה לא היתה כרוכה בחסרון המזכה או שראה נסיבות אחרות העושות את ההשבה בלתי צודקת.
3. הזוכה רשאי לנכות ממה שעליו להשיב את מה שהוציא או התחייב להוציא או השקיע באופן סביר להשגת הזכיה.
4. מי שפרע בתום לב חובו של אדם אחר בלי שהיה חייב לכך כלפיו, חייב אותו אדם לשפוטו על מה שנתן לפרעון החוב, זולת אם התנגד לפרעון החוב או שהיתה לו סיבה סבירה להתנגד לו.
5. (א) מי שעשה בתום לב ובסבירות פעולה לשמירה על חייו של אדם אחר, על בריאותו, על כבודו או על רכושו (להלן – מטיב ומוטב), בלי שהיה חייב לכך כלפיו, והוציא, או התחייב להוציא, הוצאות בקשר לכך, חייב המוטב לשפוטו על הוצאותיו הסבירות, ואם נגרמו למטיב עקב הפעולה נזקי רכוש, רשאי בית המשפט לחייב את המוטב בתשלום פיצויים, אם ראה כי מן הצדק לעשות כן בנסיבות הענין.

דברי הסבר

השופט ווסמן – פסק דין העשוי להבהיר את משמעותו של הסעיף המוצע ולהדגים את דרך הפעלתו, אם כי ההלכה נקבעה שם, כמוכח, על פי הדין הקודם (ע"א 827/76, ישראל נ. בנק הפועלים, פד"ל ל"ב (1) 153).

סעיף 3 חובת ההשבה, מן הדין שתתייחס לזכיה הנקייה, ולכן אם הזוכה הוציא מצדו הוצאות או השקיע השקיעות להשגת הזכיה, רשאי הוא לנכות אותן ממה שעליו להשיב.

סעיף 4 הפרעון של חובות הזולת כלול, לכאורה, במסגרת הכללית של סעיף 1. מוצע להקדיש לו הוראה בפני עצמה, השונה מכמה בחינות מהוראות סעיף 1: על החייב שחובו נפרע להחזיר למי שפרעו לא את הזכיה שזכה בה על ידי פרעון החוב, אלא את מה שאותו אדם "נתן לפרעון החוב"; וגם חובה זו לא תקום מקום שהחייב התנגד להתערבות זו או שאמנם לא התנגד בפועל אך היתה לו סיבה סבירה להתנגד.

סעיף 5 סעיף זה דן במעשי התנדבות. הוא אינו מטיל חובה להגן על חיי הזולת או על בריאותו, כבודו ורכושו, אך מי שפעל בהתנדבות, "בלי שהיה חייב לכך", ועשה זאת בתום לב ובסבירות, זכאי לשיפוי על הוצאותיו ולפיצוי על נזקי רכוש שסבל עקב פעולתו

כל דבר שאדם זכה בו "על חשבונו" של אדם אחר ולא היתה לזכיה עילה משפטית, כגון חווה שביניהם, פעולת נזיקין, חובת מוזנות או כיוצא באלה, מן הדין שישב אותה. חובת השבה כבר קיימת במקרים מסויימים, שנוכרו במבוא; ההוראה המוצעת באה להרחיבה ולהכלילה. תשלום השווי במקום השבה בעין מוצע בעקבות הוראות מקבילות בחוק החוזים (חלק כללי) ובחוק החוזים (תרופות בשל הפרת חוזה). סעיף קטן (ב) בא להבהיר שאין נפקות לשאלה באיזו דרך נוצרה הזכיה.

סעיף 2 ישנם מצבים שבהם ההשבה לפי סעיף 1 תהיה בלתי צודקת. מצבים אלה אינם ניתנים להגדרה ולפירוט מראש. לכן מוצע להקנות לבית המשפט סט שיקול דעת רחב ולהשאיר לפסיקה את התפקיד לגבש כללים מנחים למתן הפטור, כשם שנעשה הדבר – בהצלחה – בהוראות חוק שונות, ובהם סעיף 3 (4) לחוק החוזים (תרופות בשל הפרת חוזה) בקשר לתרופת האכיפה, וסעיף 132 (א) לחוק הגנת הדייר (נוסח משולב), תשל"ב-1972, בקשר לפינוי של נכסים מושכרים. רק עילה אחת למתן הפטור מחובת ההשבה נזכרת בפירושו, והיא שהאחד אמנם "נהנה" אלא שהשני "לא חסר". לאחרונה ניתן בבית המשפט העליון – מפי נשיאו,

(ב) לענין החיוב בפיצויים לפי סעיף קטן (א) דין מי שנכסיו שימשו לשמירת הערכים האמורים כדין מי שעשה פעולה לשמירתם.

(ג) אין חובת שיפוי או פיצוי לפי סעיף זה על מוטב שהתנגד לפעולה או לשימוש בנכסים או לשיעור ההוצאות או שהיתה לו סיבה סבירה להתנגד להם, זולת אם הפעולה או השימוש בנכסים היו לשמירה על חיי או על בריאותו.

6. (א) הוראות חוק זה יחולו כשאין בחוק אחר הוראות מיוחדות לענין הנדון ואין הסכם אחר בין הצדדים. תחולה ושמירת תרופות

(ב) חוק זה יחול גם על המדינה.

(ג) אין בחוק זה כדי לגרוע מתרופות אחרות.

7. בענינים הנדונים בחוק זה לא יחול סימן 46 לדבר-המלך במועצתו לארץ ישראל, עצמאות החוק 1947-1922¹.

8. (א) סעיף 3 לחוק לתיקון דיני הנזיקין האזרחיים (הטבת נזקי גוף), תשכ"ד-1964² - בטל. מיקון חוקים

(ב) בסעיף 198(4) לחוק הביטוח הלאומי [נוסח משולב], תשכ"ח-1968³, המלים "לפי כללים שנקבעו בתקנות באישור ועדת העבודה של הכנסת" - יימחקו.

ד ב ר י ה ס פ ר

3. נגרם נזק הגוף גם בשל רשלנותו התורמת של הניזוק, או שנגרם כולו בשל רשלנות הניזוק, רשאי המיטיב להיסרע מן המוטב את הטבת הנזק, מקצתה או כולה, לפי מידת רשלנותו של הניזוק.

הוראה זו (אשר סעיף 6 (א) לחוק המוצע היה מקנה לה עדיפות על סעיף 5 לחוק המוצע) יש בה כדי לצמצם את זכות השיפוי של המתנדב ולהתנות בה רשלנותו של הניצול. מבחן זה של רשלנות אינו מחאים לעקרונות שביסוד חובת השיפוי המוצעת עתה, לכן מוצע לבטל את סעיף 3 האמור.

(ב) בחוק הביטוח הלאומי (תיקון מס' 21), תשל"ו-1976, נוסף לחוק פרק ט' בדבר "זכויות מתנדבים". הפרק מקנה זכות לגימלאות בשל נזקי גוף שסבל "מתנדב" כהגדרתו בסעיף 198 ה, ולפי אותה הגדרה - "מתנדב" הוא גם -

"(4) מי שעשה בהתנדבות שלא בשכר פעולה להצלת חיי או רכושו של הוולת, לפי כללים שנקבעו בתקנות באישור ועדת העבודה של הכנסת, והמוסד הכיר בפעולתו לאחר מעשה";

התקנות הנוכרות בפסקה זו לא הותקנו עד כה, וכנראה אין גם אפשרות לקבוע מראש כללים לענין זה. לכן מוצע למחוק את התנאי של התקנת תקנות כאלה.

ההצלה. אשר לנזקי גוף כבר נתונה למתנדב תרופה כדיני הביטוח הלאומי. יש לציין שהזכות לשיפוי בשל הוצאות מוקנית בהוראה המוצעת במישרין, בעוד שהפיצוי בשל נזקי רכוש נתון לשיקול הדעת של בית המשפט ולמבחי הצדק שבנסיבות הענין.

סעיף קטן (ב) מרחיב את ההוראה על מקרים שבהם נכס של אדם אחד נפגע בפעולת הצלה של אדם אחר.

סעיף קטן (ג) דומה לסיסה של סעיף 4 שהוסבר לעיל, אלא שכאן מבדילים בין שמירה על חיים או בריאות לבין שמירה על ערכים אחרים.

סעיף קטן (א) שומר על עדיפות ההוראות סעיף 6 המיוחדות מסוגן של אלה שנוכרו במבוא. הוא גם מבהיר שהוראות החוק המוצע נתונות להתניה.

סעיף קטן (ב) מבהיר שלענין חוק זה אין יתרון למדינה על זוכה או מזכה אחר.

סעיף קטן (ג) מבהיר שהתרופות לפי חוק זה משלימות תרופות על פי דינים אחרים ואינן באות במקומן.

הוראה בדבר "עצמאות החוק" מקובלת בחוקים שונים מחוקי המשפט האזרחי, ומן הראוי שתחול גם כאן.

(א) סעיף 3 לחוק לתיקון דיני הנזיקין האזרחיים (הטבת נזקי גוף), תשכ"ד-1964, ענינו רשלנות תורמת, והוא מורה לאמור:

1 חוקי אי, כך ג', עמ' 2738.

2 ס"ח תשכ"ד, עמ' 77.

3 ס"ח תשכ"ח, עמ' 108; תשל"ו, עמ' 167.